

Тэма 2.5 Ваенна-палітычныя падзеі ва Усходняй Еўропе ў 1939 г. і лёс Беларусі.

План

1. Праблема стварэння сістэмы калектыўнай бяспекі ў 1939 г. і Польшча.
2. Пакт Рыбентропа – Молатава і лёс Беларусі.
3. Паход Чырвонай Арміі ў Заходнюю Беларусь.
4. Савецка-германскі дагавор аб дружбе і граціцы.
5. Уключэнне Заходняй Беларусі ў склад БССР: міжнародны аспект.

ЛІТАРАТУРА

Документы и материалы по истории советско-польских отношений : в 14 т. – М. : Наука, 1973. – Т. 7. – 508 с.

Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1918–1920 гг.) : зборнік дакументаў і матэрыялаў : у 4 т. – Мінск: «Юніпак», 2012. – Т. 2. – 368 с.

История международных отношений / Под ред. А. В. Шапиро : в 4-х частях. – Минск: БГУ, 2004. – Ч. 2. – 392 с.

Лазько, Р. Р. Перад пагопам: еўрапейская палітыка Польшчы (1932–1939). / Р. Р. Лазько. – Мінск: БДУ, 2000. – 355 с.

Белые пятна – черные пятна: Сложные вопросы в советско-польских отношениях: Научное издание / Под общ. ред. А. В. Торкунова, А. Д. Ротфельда. – М. : Аспект Пресс, 2010. – 823 с.

Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст. : у 2 кн. – Мн. : “Беларуская навука”, 2012. – Кн. 1. – 588 с.

Гісторыя Беларусі : у 6 т.– Мінск: «Современная школа», «Экоперспектива», 2007. – Т. 5. Беларусь у 1917–1945 гг. – 616 с.

1. Праблема стварэння сістэмы калектыўнай бяспекі ў 1939 г. і Польшча. Рэзкае ўзмацненне пазіцый Германіі ў Цэнтральнай Еўропе прымусіла Польшчу паклапаціцца пра сваю бяспеку, у тым ліку і праз паляпшэнне адносін з СССР. Яшчэ адна прычына, якая штурхала Польшчу да збліжэння з СССР – пазбегуць супрацьдзеяння з яго боку пры рэалізацыі праекта “міжмор’я”. 21 кастрычніка адбылася гутарка намесніка наркама замежных спраў В. Пацёмкіна з польскім паслом у Маскве В. Гжыбоўскім, у час якой польскі дыпламат выказаўся за паляпшэнне адносін паміж дзвюма краінамі. У лістападзе 1938 г. Германія адкрыта запатрабавала ад Польшчы вырашэння пытання аб Данцыгскім карыдоры. Тым самым былі разбураны спадзяванні палякаў на захаванне добрых адносін з Германіяй на працяглы час. Гэта штурхнула Варшаву да паляпшэння адносін з СССР. Названая тэндэнцыя знайшла адлюстраванне ў сумесным камюніке дзвюх краін 27 лістапада 1938 г., у якім заяўлялася аб іх намеры вырашыць існуючыя спрэчныя пытанні. 7 лютага 1939 г. нарэшце завяршыліся савецка-польскія гандлёвыя перамовы і адбылося падпісанне адпаведнага дагавора.

Усё ж курс на паляпшэнне адносін з СССР у польскай палітыцы не быў трывалым. Яшчэ 30 мая 1939 г. Ю. Бэк у гутарцы са сваім намеснікам выказаў спадзяванне на магчымасць перамоў з Германіяй. У польскай палітычнай эліце курс на збліжэнне з СССР не меў шырокай падтрымкі. Было шырока распаўсюджана меркаванне, што СССР перажывае ўнутраны крызіс, адлюстраваннем чаго з'яўляюцца масавыя рэпрэсіі. Слабеюць і міжнародныя пазіцыі Савецкага Саюза, аб чым сведчыць незапрашэнне яго на Мюнхенскую канферэнцыю. Таму сярод польскіх палітыкаў шырокае распаўсюджанне атрымала меркаванне, што вартасць СССР як саюзніка невялікая. Пры гэтым адзначалася, што Савецкі Саюз не адмовіўся ад ідэі сусветнай рэвалюцыі.

Рост германскай пагрозы прывёў вясной 1939 г. да пачатку перамоў паміж СССР, Вялікабрытаніяй і Францыяй аб стварэнні сістэмы калектыўнай бяспекі. У ходзе перамоў выявілася вялікае значэнне пазіцыі Польшчы для рэалізацыі ідэі калектыўнай бяспекі. Паколькі СССР не меў агульнай граніцы з Германіяй, Чырвоная Армія, каб уступіць у супрацьстаянне з германскай арміяй, павінна была прайсці праз тэрыторыю Польшчы. Для гэтага патрэбна была згода польскага ўрада. У час савецка-франка-брытанскіх перамоў у жніўні 1939 г. іх удзельнікі звярнуліся з адпаведным запытам да польскага ўрада. Адказ быў адмоўны. Польскія ўлады апасаліся, што ўступленне Чырвонай Арміі на тэрыторыю Польшчы ва ўмовах вайны з Германіяй прывядзе да адарвання ад яе Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны, а, магчыма, і да саветызацыі Польшчы. Спрацаваў і недавер Польшчы да СССР як эфектыўнага саюзніка. Апасенні польскага ўрада адносна страты тэрыторыі на ўсходзе былі небезпадстаўныя. Кіраўніцтва СССР звязвала рэалізацыю ідэі калектыўнай бяспекі з аднаўленнем геапалітычных пазіцый Савецкага Саюза ва Усходняй Еўропе, што, у прыватнасці, прадугледжвала ўключэнне ў склад СССР Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны.

2. Пакт Рыбентропа – Молатава і лёс Беларусі. У ходзе перамоў СССР з Вялікабрытаніяй і Францыяй высветлілася, што заходнія краіны не праяўляюць схільнасці пайсці на задавальненне савецкіх геапалітычных патрабаванняў. Да таго ж, Польшча заняла адмоўную пазіцыю адносна ўступлення Чырвонай Арміі на яе тэрыторыю. Дадзеныя абставіны пакідалі не шмат шансаў на дасягненне пагаднення на савецка-франка-брытанскіх перамовах. У той жа час з вясны 1939 г. Германія дэманстравала гатоўнасць да нармалізацыі адносін з Савецкім Саюзам. Савецкае кіраўніцтва са свайго боку, улічваючы складанасці ў перамовах з Захадам, схіляецца да пагаднення з Германіяй. А. Гітлер лічыў пагадненне з СССР важнейшай перадумовай для пачатку вайны з Польшчай. Дзеля яго дасягнення ён гатоў быў ісці Савецкаму Саюзу на вялікія саступкі ў плане тэрытарыяльных змен ва Усходняй Еўропе. На перамовах з Германіяй Масква на першы план як раз і высоўвала план тэрытарыяльнай перабудовы Усходняй Еўропы, які павінен быў знайсці адлюстраванне ў сакрэтных праграмах.

У польскіх правячых колах з недаверм паставіліся да інфармацыі аб магчымым савецка-германскім пагадненні. Быў распаўсюджаны пункт

гледжання, што гэтыя чуткі мелі на мэце прымусіць Польшчу пайсці на саступкі адносна пропуску Чырвонай Арміі праз сваю тэрыторыю.

23 жніўня 1939 г. савецка-германскі дагавор аб ненападзе быў падпісаны. Яго асаблівасцю было тое, што ў пагадненні фіксаваўся абсалютны нейтралітэт. Гэта значыць, што ўдзельнік дагавора заставаўся нейтральным і ў тым выпадку, калі другі ўдзельнік выступаў у ролі агрэсара. Для Гітлера гэта было вельмі важна ў сувязі з падрыхтоўкай нападу на Польшчу.

Важнейшай складовай часткай пагаднення былі сакрэтныя пратаколы. У адпаведнасці з імі была ўсталявана лінія размежавання інтарэсаў паміж Германіяй і Савецкім Саюзам ва Усходняй Еўропе. Гэтая лінія ўключала ў савецкую сферу інтарэсаў Фінляндыю, Эстонію, Латвію, польскую тэрыторыю да Нарава, Віслы і Сана. Тым самым было вызначана, што тэрыторыя Заходняй Беларусі павінна ўвайсці ў склад СССР.

1 верасня 1939 г. Германія напала на Польшчу. Пасля падпісання пакта Рыбентропа – Молатава Гітлер не апасаўся ўмяшання СССР у польска-германскі канфлікт супраць Германіі. Германскія войскі хутка рухаліся наперад па тэрыторыі Польшчы і ў сярэдзіне верасня выйшлі на тэрыторыю Заходняй Беларусі. Тым самым германская армія значна перайшла лінію, устаноўленую сакрэтным пратаколам. 14 верасня разгарэліся баі за Брэсцкую крэпасць, якую польскія войскі ўтрымлівалі некалькі дзён. Затым немцы занялі Кобрын. Калі 17 верасня Чырвоная Армія перайшла граніцу Польшчы, германскае камандаванне аддало загад сваім войскам спыніцца на лініі Брэст – Беласток, якую яны на той момант ужо перайшлі.

3. Паход Чырвонай Арміі ў Заходнюю Беларусь. 3 верасня 1939 г. адбылося ўручэнне вярыцельных грамат савецкім паслом у Берліне А. Шкварцавым Гітлеру. Савецкі і германскі бакі заверылі, што выканаюць абавязацельствы, якія ўзялі на сябе ў адпаведнасці з дагаворам аб ненападзенні. На германскі запыт аб намерах СССР у адносінах да Польшчы наркам замежных спраў В. Молатаў 5 верасня адказаў, што савецкаму ўраду ў падыходзячы момант давядзецца прыняць канкрэтныя дзеянні ў дачыненні да Польшчы. СССР адмовіў Польшчы ў пастаўках і транзіце праз сваю тэрыторыю ваенных матэрыялаў, спаслаўшыся на пагрозу быць уцягнутым у вайну. Германія падштурхоўвала СССР, каб ён як мага хучэй пачаў ваенныя дзеянні супраць Польшчы. 9 верасня В. Молатаў адказаў паслу Шуленбургу, што СССР пачне ваенныя дзеянні на працягу бліжэйшых дзён.

У ходзе пачаўшайся скрытай мабілізацыі Чырвонай Арміі 11 верасня на базе Беларускай асобай ваеннай акругі быў створаны Беларускі фронт. У складзе фронту былі створаны 4 аператыўная групы НКУС па 40–55 чалавек, кожнай з якіх прыдаваўся батальён пагранічных войскаў. Іх задача заключалася ў арганізацыі часовай улады на тэрыторыі Заходняй Беларусі і “падаўленні контррэвалюцыйнай дзейнасці”. 17 верасня войскі Беларускага фронту пачалі наступленне на тэрыторыю Заходняй Беларусі. У гэты ж дзень раніцай польскаму паслу ў Маскве была ўраучана нота, у якой заяўлялася,

што “Польская дзяржава і яе ўрад фактычна перасталі існаваць. Тым самым спынілі сваё дзеянне дагаворы, заключаныя паміж СССР і Польшчай”.

Колькі-небудзь значных сіл на тэрыторыі Заходняй Беларусі, каб супрацьстаяць Чырвонай Арміі, у Польшчы не было. Пасля некаторых ваганняў позна вечарам 17 верасня польскае камандаванне аддало загад сваім войскам не аказваць супраціўлення Чырвонай Арміі. Польскія часці павінны былі адыходзіць на тэрыторыю Румыніі і Венгрыі. Тым не менш, у раёнах Вільні і Гродна адбыліся значныя баі. 20 верасня ў раёне Пружан савецкія войскі ўступілі ў кантакт з германскімі.

Асноўная маса насельніцтва Заходняй Беларусі дружалюбна сустракала Чырвоную Армію. Палітупраўленне Беларускага фронта дакладвала ў Маскву, што першапачаткова сяляне баяліся за сваю ўласнасць. Але калі ўбачылі, што Чырвоная Армія клапаціцца пра іх маёмасць, сталі масамі выходзіць насустрач савецкім войскам. У населеных пунктах, якія займаліся Чырвонай Арміяй, адбываліся мітэнгі, на якіх мясцовае насельніцтва вітала чырвонаармейцаў як сваіх вызваліцеляў. Пры чым, па сведчанню ўдзельнікаў падзей, гэта былі шчырыя выказванні. Праўда, у савецкіх данясеннях адзначаецца, што такія добразычлівыя адносіны да Чырвонай Арміі былі характэрны для рабочых і сялян, няпольскай часткі насельніцтва.

4. Савецка-германскі дагавор аб дружбе і граніцы. З 20 верасня паміж СССР і Германіяй пачынаюцца кансультацыі аб усталяванні дэмаркацыйнай лініі на тэрыторыі Польшчы. СССР пагаджаўся перадаць Германіі Сувалкі ў абмен на тэрыторыі па р. Сан. 23 верасня Рыбентроп звярнуўся да савецкага ўрада з прапановай пачаць перамовы аб устанаўленні новай лініі размежавання сфераў уплыву. СССР пагаджаўся на прыезд германскага міністра ў Маскву для адпаведных перамоў і ваказаў папярэдняе пажаданне, каб Літва перайшла ў савецкую сферу уплыву. Рыбентроп прыбыў у Маскву 27 верасня. На перамовах Сталін прапанаваў правесці лінію падзелу сфераў уплыву па этнічнай мяжы Польшчы. Гэта азначала, што Германія ў параўнанні з сакрэтнымі пратаколамі ад 23 жніўня павінна саступіць СССР Літву, а атрымаць польскія тэрыторыі паміж Віслай і Бугам і Сувалкі. Дадзены падзел быў замацаваны ў Дагаворы аб дружбе і граніцы і сакрэтных пратаколах да яго, які СССР і Германія датавалі 28 верасня. Згодна яму практычна ўсе беларускія этнічныя землі пераходзілі пад кантроль СССР. Па дагавору бакі павінны былі заняцца дзяржаўнай перабудовай падпарадкаваных тэрыторый. Сакрэтны пратакол, які прыкладаўся да дагавора, прадугледжваў перасяленне немцаў з савецкай зоны інтарэсаў у германскую, а беларусаў і ўкраінцаў – з германскай у савецкую.

5. Уключэнне Заходняй Беларусі ў склад БССР: міжнародны аспект. 1 кастрычніка палітбюро ЦК УКП(б) прыняло рашэнне аб саветызацыі Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны. Было вырашана сабраць Беларускі народны сход у Беластоку. Ён павінен быў вырашыць пытанні аб характары ўлады і далучэнні Заходняй Беларусі да БССР. На выбарах у Беларускі народны сход больш за 90 % выбаршчыкаў падтрымалі афіцыйна выстаўленых кандыдатаў. Па сутнасці, выбары паказалі, што насельніцтва

Заходняй Беларусі падтрымлівае ідэю далучэння гэтай тэрыторыі да БССР і ўсталявання тут савецкай улады. Абраны 22 кастрычніка народны сход Заходняй Беларусі на сваім з'ездзе 27–29 кастрычніка абвясціў савецкую ўладу і звярнуўся з просьбай аб уключэнні Заходняй Беларусі ў склад Савецкага Саюза. 1–2 лістапада на сваёй сесіі Вярхоўны Савет СССР задаволіў гэтую просьбу. Такім чынам, ў час ваенна-палітычных падзей восені 1939 г. адбылося аб'яднанне практычна ўсіх этнічных беларускіх зямель у складзе БССР. Гэта мела важнае значэнне для далейшага развіцця беларускай дзяржаўнасці.

Пасля ўсталявання новага размежавання сфераў уплыву паміж СССР і Германіяй савецкае кіраўніцтва распачало працэс падначалення прыбалтыйскіх дзяржаў. У той момант гэтыя краіны не маглі разлічваць на дапамогу ад вялікіх дзяржаў у справе захавання сваёй незалежнасці і вымушаны былі саступаць савецкім патрабаванням. 10 кастрычніка 1939 г. СССР і Літва падпісалі дагавор аб перадачы Літве Віленскай вобласці і аб узаемадапамозе паміж дзвюма краінамі. Як бачым, гэтыя два пытанні вырашаліся ў цеснай узаемасувязі, і перадача Вільні выглядала як сваеасаблівая плата з боку савецкага кіраўніцтва за згоду Літвы пайсці на саюз з СССР. Пры гэтым для сталінскага ўрада пытанне прыналежнасці Вільні не было прынцыпова важным, бо ў хуткай перспектыве павінна была адбыцца саветызацыя Літвы і яе ўключэнне ў склад СССР. Для беларускага народа ўваходжанне Вільні ў склад Літоўскай рэспублікі азначала страту важнейшага культурнага і палітычнага цэнтра.

Першая хваля перасялення насельніцтва на тэрыторыю Беларусі восенню 1939 г. была звязана з бежанствам з тэрыторыі Польшчы ва ўмовах германскага наступлення. Людзі, ратуючыся ад ваенных дзеянняў, ішлі з цэнтральных раёнаў Польшчы на тэрыторыю Заходняй Украіны і Заходняй Беларусі. Калі 17 верасня пачаўся паход Чырвонай Арміі, значная частка бежанцаў накіравалася з тэрыторыі Заходняй Беларусі ў Румынію і Літву. Але шмат хто і застаўся. Затым пачалося перасяленне беларусаў на тэрыторыю БССР з тых раёнаў, якія аказаліся пад германскай акупацыяй у адпаведнасці з дагаворам ад 28 верасня. Адначасова ішло перасяленне немцаў на тэрыторыі, якія аказаліся пад кантролем Германіі. Бежанства прывяло да прыкметнага павелічэння насельніцтва і ўзніклі пэўныя праблемы з размяшчэннем перасяленцаў, забеспячэннем іх харчовымі і прамысловымі таварамі. Значная частка бежанцаў была прымусова пераселена ў аддаленыя раёны СССР. Па дадзеных, якія прыводзяцца ў даследаваннях Д. Талочкі, колькасці такіх перасяленцаў склала 76–78 тыс.

Адразу ж пасля ўз'яднання Заходняй Беларусі з БССР савецкія рэпрэсіўныя органы разгарнулі барацьбу з тымі сацыяльнымі групамі, якія лічыліся патэнцыяльна небяспечнымі для савецкай улады. У гэтую катэгорыю патрапілі асаднікі, ляснічыя, былыя чыны польскай паліцыі, чыноўнікі, афіцэры. Ажыццяўлялася масавае высяленне гэтых катэгорый насельніцтва.

Ужо ў 20-х чыслах верасня ў данясеннях савецкіх ваенных структур адзначаюцца крокі польскі “афіцэраў і памешчыкаў” па стварэнню партызанскіх атрадаў, падпольных груп на тэрыторыі Заходняй Беларусі. Ідэалагічным абгрунтаваннем з’яўлення польскага падпольнага руху ў Заходняй Беларусі стала канцэпцыя “двух ворагаў”: Германія вораг № 1, СССР – вораг № 2, які нанёс удар Польшчы ў спіну. Ставілася задача адраджэння Польшчы ў межах на 1 верасня 1939 г.

Савецкім кіраўніцтвам польскі падпольны рух у Заходняй Беларусі ўспрымаўся не столькі як нацыянальны, колькі як сацыяльны, як выступленне прадстаўнікоў эксплуатацыйнага класаў супраць устанавлення савецкай улады. З дапамогай масавых рэпрэсій, прымянення прынцыпу калектыўнай адказнасці да пачатку Вялікай Айчыннай вайны савецкім сілавым органам удалося амаль цалкам разграміць польскае супраціўленне.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРЫНО